

МИЛОШ МОСКОВЉЕВИЋ*

Факултет политичких наука
Београд

УДК 321.01:141.78

Прегледни рад
Примљен: 27.03.2019
Одобрен: 18.04.2019
Страна: 61-70

ВИРТУЕЛНА ДРЖАВА – КОНАЧНА ФОРМА ПОСТМОДЕРНЕ ДРЖАВЕ?

Сажетак: У феноменолошком смислу, држава представља један изузетно комплексан појам, око чијег дефинисања не постоји консензус – што је посебно видљиво у амбијенту свакодневнице који карактеришу несигурност, нестабилност и променљивост. Према традиционалном становишту, градивни елементи сваке државе јесу становништво, територија и суверенитет. Међутим, трендови развоја последњих декада нас упућују да је дошло до својеврсне трансформације модерне територијалне државе из средине двадесетог века. Упоредо са еволутивним кретањима државе одвија се и развој технологија. У складу са тим, намеће се питање, да ли ће и у којој мери развој технологија детерминисати форму коју ће задобити постмодерна држава? Циљ овог рада је да укаже на то како је развој технологија утицао на сваки од градивних елемената државе понаособ и да ли је оправдано говорити о такозваном моделу виртуелне државе као крајњој форми постмодерне државе.

Кључне речи: држава, технологија, територијалност, становништво, суверенитет, информација, мреже, Интернет

Увод

Приликом феноменолошких разматрања државе, извесно је да „морамо бити свесни да је то најпроблематичнији појам у политици” (Vinsent, 2009: 13). Разлози за једно такво становиште крију се у нестабилности и променљивости статуса и појма државе у савременим условима. Наиме, државе су одувек пролазиле кроз промене и развој. Трендови развоја последњих неколико декада нас упућују на две ствари; прво, да је дошло до трансформације модерне, територијалне држава из средине двадесетог века (Sørensen, 2004); друго, да је приметно јачање већ снажних држава на глобалном нивоу и да се оно одвија аналогно са повећањем броја такозваних „празних” држава које све чешће функционишу руководећи се препорукама које су им упућене од стране моћнијих држава.

* milosmoskov995@gmail.com

Поједини аутори, имајући у виду да је извесно да држава пролази кроз процес трансформације али да је нејасно каква ће бити коначна форма коју ће узети у односу на модерну државу, одлучују се за употребу термина „постмодерна држава” (Sørensen, 2004). Важно је истаћи да се упоредо са непрестаном еволуцијом државе одвија и рапидни развој технологије. Та два процеса су међусобно испреплитана и повезана нераскидивим везама. Тако свака промена која се деси у технолошкој сфери утиче посредно или непосредно на амбијент у којем делује држава (Sofronijević & Vučenović, 2017).

Надолозеће генерације људи заправо чине „дигитални урођеници”, како их сликовито назива амерички списатељ Марк Пренски (енг. *Mark Prensky*). Реч је о младим људима чији је матерњи језик – језик компјутера, видео игара и интернета. Разуме се, ту су и они људи који нису имали прилику да одрастају у дигиталном свету. Тој групацију људи, Пренски је доделио назив „дигитални имигранти”, сугеришући да ће они, чак и уколико успеју да се адаптирају у таквом новом окружењу, остати једном ногом у прошлости (Prensky, 2001).

У свакодневном језику, све је учесталија употреба термина као што су електронска управа (енг. *electronic governance*), електронско гласање (енг. *electronic voting*), електронске услуге (енг. *electronic services*), електронска партиципација (енг. *electronic participation*), електронска демократија (енг. *electronic democracy*).¹ Стиче се утисак да су нове технологије преузеле водећу улогу у моделовању не само политичке, већ и свакодневне реалности, а држава, несумњиво, обитава и има изванредан утицај у обе (Vulić & Mitrović, 2016). Стога, није на одмет поставити питање – да ли ће и у којој мери развој нових технологија и нових медија детерминисати крајњу форму „постмодерне државе”? Има ли смисла говорити о рађању нечега што бисмо могли назвати „виртуелна држава”? (Rosecrance, 1999) Поједини аутори указују да бисмо данас, чак уместо о засебним „(виртуелним) државама”, могли и да говоримо о рађању тзв. глобалног дигиталног полиса, који је отворен за сваког појединца (Jevtović & Petrović, 2013).

Традиционално схватање државе и појам виртуелне државе

Пре него што се упустимо у разматрање „виртуелне државе” и њених карактеристика, сматрам да је потребно осврнути се на традиционално одређење појма државе, иако би се највероватније већина савремених друштвених мислилаца сложила да је дефинисање државе помоћу само три категорије – пуко редуковање државе.

Традиционалном учењу о држави, претходила су размишљања Георга Јелинека (нем. *Georg Jellinek*), који је дао потпуно концизно објашњење и дефиницију појмова као што су државна власт, односно суверенитет, државна територија и становништво (Jellinek, 1914). Према класичним теоријама, упра-

¹ Неретко се приликом означавања ових термина као префикс употребљава само слово *e* (на пример, е-управа или е-демократија).

во та три елемента представљају темеље на којима је држава устројена као политичко јединство. Суверенитет се манифестује као државна власт, која је неограничена и „врховна изнутра, а независна према споља” (Stepanov, 2008: 46). Ако државу посматрамо као и просторни феномен, онда је територија основни предуслов њене егзистенције и под државном територијом се подразумева простор на којем се простире власт те државе. Становништво означава људску заједницу која насељава одређену државну територију и која има обавезу да поштује постојећи правни поредак те државе.

Горе поменути елементи су као такви, постали својеврсна догма унутар готово свих наука које се, макар и индиректно, баве државом. На трагу томе, професор Драган Симеуновић је понудио једну развојну дефиницију државе. Према његовом становишту: „Појам државе је могуће одредити из угла више наука и научних дисциплина... Са правног становишта, које је увелико ослоњено на античко филозофско становиште (*Еникур*) о настанку државе путем уговора који су између себе направили људи, централно упориште стварања државе је управо тај уговор који је правна категорија. (...) Из угла политичких наука држава се може најопштије одредити онако како је то учинио Љубомир Тадић рекавши да је држава „модерна форма власти човека над човеком” или пак, уже као „форма организовања друштва у политичку заједницу” (Simeunović, 2009: 72).

Чини се да би концепцију „виртуелне државе” било најлакше приказати ако се фокусирамо на три базичне категорије које чине срж свих традиционалних виђења државе и покушамо утврдити какву позицију оне заузимају унутар једне такве државе. Важно је напоменути да је у овој комплексној констелацији односа једна од формативних сила постала информација (Mrđa, 2008). Последњих неколико деценија представљају „...период преласка са индустријског на информатичко друштво. Компаративна развојна предност сваког друштва постаје знање и државе и градови улажу велике напоре да обезбеде квалитетно образовање и стручњаке способне да се ухвате у коштац са изазовима савременог развоја и глобалног тржишта.” (Ђорђевић, 2012: 21).

Виртуелна држава и територијалност

Као што је раније поменуто, према традиционалистичком гледишту, држава представља, између осталог, и просторни феномен. У том контексту, територија јесте основни предуслов њеног постојања и државна територија би се могла описати као простор на којем се простире власт те државе. Међутим, када говоримо о „виртуелној држави”, пожељније је говорити о временско-просторној дистанци и лакоћи савладавања простора.

У свету „дигиталних урођеника”, ништа не може премостити просторну дистанцу и потенцијалне баријере лакше од информација. Милиони људи успевају допрети до наизглед недостижних ствари захваљујући употреби Интернета. „Информација жели да буде слободна” - крилатица је којом се воде сви софтверски инжењери и заљубљеници у Интернет од његовог настанка

(Wagner, 2003). По неписаном правилу, та својеврсна етика информатичког друштва поприма екстремни облик и највише долази до изражаја у државама у којима владе грчевито покушавају да контролишу проток информација. Пре скоро две деценије, када је владајући режим у тадашњој Савезној Републици Југославији покушао угасити Радио Б92, та независна станица је почела емитовати свој програм посредством Интернета, на којем је уједно и интензивирала све своје активности којима се бавила до тренутка затварања – објективно информисање, промоција слободе говора, друштвене толеранције и солидарности, борба против медијске репресије. Ова медијска станица је отворила читав низ дискусија посвећених тадашњој целокупној ситуацији на тлу Југославије и отишла корак даље у употреби Интернета као оруђа и тактичког медија у тешкој и суровој борби против (државне) репресије. Према појединим подацима из 2000. године, просечан број посетилаца веб-странице (енг. *web page*) Фри Б92 (енг. *Free B92*) на месечном нивоу износио је преко 500.000 корисника.² То потврђује да је ова веб-страница постала упориште специфичне „онлајн заједнице” чији је стожер била борба за демократизацију Србије.

Заиста, идеја о свету лишеном баријера и граница чини окосницу свих теорија и концепција „виртуелне државе”. У делу „Изван контроле”, Кевин Кели (енг. *Kevin Kelly*) је предвидео да ће упоредо са развојем Интернета доћи до ерозије моћи и способности влада да контролишу грађане. Он је закључио да ће развој информационах и дигиталних технологија омогућити људима да следе властите интересе изван територијалних оквира и креирају трансдржавне коалиције (Kelly, 1994). Слично Келију, Ричард Розекранс (енг. *Richard Rosencrance*), амерички политиколог којем се приписује кованица „виртуелна држава”, писао је како ће сви територијални спорови између држава евентуално бити замењени споровима који се тичу протока информација, технологије, капитала и радне снаге (Rosencrance, 1999).

Међутим, како Розекранс сугерише, то не значи је „виртуелна држава” ентитет који ће постојати изван физичког света у којем се политика спроводи независно од географског простора или да више неће бити међународних сукоба поводом одређене територије. Државе по својој природи захтевају постојање одређеног минимума простора како би успоставиле арену унутар које ће се водити различити политички процеси и борбе. Уосталом, постоји мноштво територијалних сукоба којима се не назире крај у скоријој будућности, а сукоб Русије и Украјине око Крима или сукоб Индије и Пакистана око Кашмира су само неки од њих.

Реч је о томе да „виртуелне државе” престају бити зависне од природних ресурса и робе која се добија њиховом експлоатацијом и прерадом. Наравно, државе у развоју чија се економија базира на експлоатацији природних богатстава и даље жуде за територијом. Међутим, тамо где ова делатност престаје бити кључна детерминанта у успостављању тржишних односа, долази до формирања „виртуелних држава”. Дакле, „виртуелна држава” се на основу тога може одредити као политичка јединица која је смањила своју продуктивност

² <http://www.b92.net/freesr.html> (pristupljeno: 11.12.2018)

која се базира на природним ресурсима. Као такве, „виртуалне државе” су оне државе које би радије освајале светско тржиште него територије (Rosecrance, 1999). Розекранс наводи Хонг Конг као архетип „виртуелне државе”³ – вртоглави успон његове економије којом доминира услужни сектор најбоље сведочи о томе да територијална распрострањеност и степен природних богатстава⁴ неке земље престају бити индикатор њеног економског потенцијала.

Виртуелна држава и становништво

Становништво је важан конститутивни елемент сваке државе. Људи „чине субјективни елемент државе и носиоци су свих друштвених, па у суштини, и међународних односа” (Dimitrijević & Stojanović, 1988: 98-102; 191-199). Према традиционалистичком схватању, становништво је везано уз државну територију и бројност становништва уједно симболизује потенцијал за развој економских и војних моћи држава. То је посебно долазило до изражаја у временском раздобљу када је људска снага представљала основни извор енергије. Међутим, индустријска револуција и развој нових технологија допринели су опадању значаја бројности становништва, при чему све више до изражаја долазе квалитативне особине становништва што је посебно видљиво у индустријализованим, развијеним земљама (Dimitrijević i Stojanović, 1988: 99).

Пребацивањем већине домаће производње изван својих територијалних оквира и ослањањем највећег дела своје економије на услужне делатности, „виртуелне државе” непосредно обликују производне и међународне односе, чиме граде свет у којем је примарни циљ сваке државе савладавање токова производње и јачање сопствене куповне моћи. „Виртуелне државе” еманирају рад од рутинских механичких задатака. Оне уводе свет који се темељи на образовању и људском капиталу, а не стројевима и физичком капиталу (Rosecrance, 1999).

У том контексту, посебно се чини важном писменост, која је потребна за савладавање бројних вештина и многих облика стручности. Поједини аутори су још пре него што је Розекранс почео указивати на значај образовања и писмености у амбијенту деловања „виртуелних држава” изнели став да широко распрострањена писменост може представљати један од примарних извора моћи, као и средство помоћу којег владе могу комуницирати са становништвом и слати одређене информације или пропагандне поруке (Russet & Starr, 1985). Као посебно важан облик писмености, истиче се и дигитална писменост, односно умеће руковања новим технологијама. Она је важна јер „нам омогућава да максимално искористимо добијене информације” (Milinković, 2015: 90).

Што се тиче територијалне распрострањености становништва, према концепцији „виртуелне државе”, становништво више није категорија која је у нераскидивој вези са територијалном категоријом. То је можда најзахвалније

³ Овде се мора нагласити да је Хонг Конг саставни део Кине, иако на основу широког степена аутономије коју ужива - у великом броју области функционише као самостална држава (прим. аут).

⁴ Хонг Конг је, на пример, ситуиран на слабо обрадивом земљишту (прим. аут).

осликати кроз феномен електронског држављанства (енг. *electronic residency*), институције која је успостављена пре неколико година у Естонији на иницијативу тамошње владе са циљем креирања привлачних и повољних услова за стране инвеститоре. Е-држављанима је омогућен приступ бројним онлајн услугама које нуди Естонија, а међу којима су онлајн банкарство и образовање, па чак и здравствена заштита. Оно што је такође важно напоменути јесте да је на овај начин страним инвеститорима омогућено да постану „виртуелни становници“ Естоније и тиме остваре право да отворе компанију у Естонији, а да притом управљају њеним пословањем са било којег локалитета на свету, захваљујући томе што су све пословне активности (као што су потписивање уговора и докумената или вођење банковног рачуна) пренете у дигиталну сферу, чиме је елиминисана просторно-временска дистанца. До средине 2018. године је скоро 34.000 људи из 154 различитих земаља широм света аплицирало за е-држављанство, при чему је отворено преко 5.000 компанија од стране е-држављана.⁵ Естонија је посебно занимљива и у погледу свог специфичног изборног система – то је прва земља у свету која је одржала електронске изборе, то јест, која је омогућила својим грађанима да на парламентарним и локалним изборима гласају путем Интернета. Чини се да је ова опција све популарнија међу бирачким телом, о чему сведочи то што се на последњим парламентарним изборима који су одржани у фебруару 2019. године, рекордних 25% особа уписаних на бирачки списак (то јест, приближно 250 хиљада бирача), определило да гласа са својих персоналних рачунара, односно путем Интернета.⁶

У вези са становништвом у „виртуелној држави“ намеће се још једно значајно питање. То питање јесте питање идентитета – шта чини везивно ткиво, односно, идентитет око којег се окупљају грађани? У најранијим стадијуму развоја Интернета, неретки су били коментари да ће супранационални и детериторијализовани карактер Интернета довести до фрагментације популације и до потпуног слома стабилних националних идентитета. Са друге стране, поједини аутори су сматрали да ће Интернет имати мајеутичку функцију у рађању новог свеобухватног глобалног идентитета који не познаје концепт нације или етницитета (Eriksen, 2006). Међутим, такво становиште је доста упитно. Постоји читав спектар примера када су угрожене друштвене групе користиле Интернет као бедем у борби за очување властитог идентитета. Само један пример тога би била Скупштина Првих народа – политичка организација која је моделована по узору на Генералну скупштину Организације уједињених нација, а чији су примарни циљеви очување идентитета и борба за остваривање права свих индогених народа на тлу Северне Америке. Ова организација делује попут виртуелне владе у егзилу.⁷

Можда је у контексту „виртуелних држава“ захвалније говорити о начину организовања уместо о идентитету као везивном ткиву око којег се

⁵ <https://e-resident.gov.ee/> (приступљено: 10.11.2018)

⁶ <https://medium.com/e-residency-blog/it-takes-people-of-all-stripes-to-build-a-digital-nation-f03e59396ff0> (приступљено: 1.3.2019)

⁷ <http://www.afn.ca/about-afn/> (приступљено: 25.2.2019)

окупља становништво. Успоном нових информационо-комуникационих технологија као кључни образац по којем се организују друштва наметну се мрежни облик друштвене организације. Мреже као начин организовања постоје од самог праскозорја људске заједнице, али су оне постале доминатне непосредно након појаве Интернета, па су зато и у сферу интересовања савремених социолога доспеле недавно, по објављивању тротомне студије Мануела Кастела (шп. *Manuel Castells Oliván*) „Информатичко друштво”. Мрежа је тако постала *ultima ratio* друштвеног организовања, како на микро, тако и на микро нивоу. Мреже се налазе свуда око нас и њима је апсолутно све подређено. Оне представљају Мојре⁸ савременог „информатичког доба”. Како сугерише Кастелс, питање искључености или укључености (у систем мрежа) постаје питање живота или смрти. „Убију нас или нас пољубе, ништа лично...” (Castells, 2004: 49).

Виртуелна држава и суверенитет

Суверенитет је као конститутивни елемент државе далеко комплекснији појам од претходна два елемента. Око њега су још од 16. века вођене озбиљне дискусије и полемике у научним круговима. Жан Боден (фр. *Jean Bodin*), творац овог термина, у свом епохалном делу „Шест књига о републици” нуди тумачење суверенитета као врховног, суштинског начела једне државе. Представљајући га као базични, структурни моменат државе и не описујући га притом епитетом узвишености већ универзалности и вечитости, Боден поставља суверенитет на нови ниво. Поставља се питање – да ли суверенитет може као такав опстати у систему „виртуелних држава”?

Примамљиво би било тврдити да границе суверености постају флексибилне у односу на наратив који је наметнут успоном „информатичког друштва”. Поједини аутори користе термин „киборгизација” (енг. *cyborgisation*) како би описали настанак симбиотичке везе између државе и глобалног (економског) система која је заточена у мрежи комуникационих структура (Evergard, 2000). Дона Херавеј (енг. *Donna Haraway*), угледна научница која се бавила изучавањем односа човек-машина, користи термин „киборгизација” како би описала међузависност која се јавља између људи и машина које људи користе како би себи обезбедили егзистенцију и економско благостање. Та веза условљава и контролише тело човека у оној мери у којој човеково тело руководи машином. Готово по истом принципу и функционише међузависност која се јавља између „виртуелне државе” и глобалног тржишта – обим у којем је једна држава умрежена у међународни економски систем ограничава распон независних акција које би та држава могла предузети (Haraway, 1991).

⁸ *Мојре* (грч. Μοῖρα) су према грчкој митологији биле богиње усуда. Њих је било три и њихов је примарни задатак био да одреде судбину сваког људског бића. Сваки човек би, по рођењу, од ових богињи добио нит свог живота. Најстарија од три сестре-богиње, Клото, је имала задатак да распреда ту нит. Лахеса, друга сестра, је ту нит разматавала, а најмлађа и растом најмања, Атропа је ту нит пресекала чиме би се окончао живот појединца. У словенском фолклору су њихов пандан Суђаје (прим. аут).

Дакле, суверенитет би се морао трансформисати како би опстао у систему „виртуелних држава”. У којој мери и у ком правцу би се те промене одвијале није још најјасније, али је сигурно да: „суверенитет у форми конституционалне независности остаје глобално доминантан принцип политичке организације.” (Sørensen, 2004: 14).

Закључна разматрања

Развој нових технологија је значајно утицао и још увек утиче на обликовање како политичке реалности, тако и свакодневног живота. Лакши проток информација и процеси свеобухватног умрежавања у свим сферама живота утичу у знатној мери на традиционалне категорије помоћу којих одређујемо државу. Као резултат тога оне пролазе кроз одређене промене.

Пре свега, територија губи на значају. Државе почињу базирати своје економије на услужним делатностима и све ређе се ослањају на експлоатацију природних ресурса.

Што се тиче становништва, поједини аутори износе тезе о суноврату нације и рађању глобалног друштва у чијем организовању предњачи образац умрежавања. Становништво престаје бити везано за простор и велики број пословних и политичких активности проналази своје место у дигиталном свету, изван физичког простора.

Чини се да је током процеса глобалног умрежавања од све три категорије највише погођен суверенитет. Државе постају међузависне у низу економских питања.

Иако је у савременом свету приметно еволутивно кретање знатног броја држава као моделу „виртуелне државе”, мало је вероватно да ће било која држава у потпуности досегнути тај идеални тип. То је посебно уочљиво уколико се осврнемо на категорију становништва као градивног елемента државе. Наиме, у моделу „виртуелне државе” не постоје концепти етничитета или нације као везивног ткива једне државне заједнице. Уместо тога, говори се о глобалном „информатичком друштву”. Иако се очекивало да ће својом природом Интернет разбити концепте нације и етничитета, он је у извесној мери допринео њиховом очувању. Једина држава која се у овом погледу приближила идеалу „виртуелне државе” јесте Естонија која је недавно увела институцију електронског држављанства. Међутим, морамо имати у виду да оно није замена за право држављанство, већ представља својеврсну олакшицу којом се настоје привући страни инвеститори у Естонију.

Литература:

1. afn.com (2019). <http://www.afn.ca/about-afn/> (pristupljeno: 25.02.2019)
2. B92 (2018). <http://www.b92.net/freesr.html> (pristupljeno: 11.12.2018)

3. Castells, M. (2004) "Informationalism, Networks, and the Network Society: A Theoretical Blueprint", in Castells M. (ed.), *The Network Society: A Cross-cultural Perspective*, Northampton, MA: Edward Elgar
4. Dimitrijević, V. i Stojanović, R. (1988). *Međunarodni odnosi – Osnovi opšte teorije*. Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta.
5. Đorđević, S. (2012). *Renesansa lokalne vlasti – uporedni modeli*. Beograd: Čigoja
6. e-resident (2018). <https://e-resident.gov.ee/> (pristupljeno: 10.11.2018)
7. Eriksen, T. (2006). Nations in cyberspace. Dostupno na: http://www.philbu.net/media-anthropology/eriksen_nationscyberspace.pdf (pristupljeno: 15.11.2018)
8. Everard, J. (2000). *Virtual States: The Internet and the Boundaries of the Nation State*. New York: Routledge.
9. Haraway, D. (1991). Simians, Cyborgs and Women. Dostupno na: https://monoskop.org/images/f/f3/Haraway_Donna_J_Simians_Cyborgs_and_Women_The_Reinvention_of_Nature.pdf (pristupljeno: 15.12.2018)
10. Jellinek, G. (1914). *Allgemeine Staatslehre*, Berlin: Verlag von O. Höring
11. Jevtović, Z., & Petrović, R. (2013). Digitalni polis - oaza demokratije ili sajber utopija. *Kultura*, (138), 340-356.
12. Kelly, K. (1994). *Out of Control: The New Biology of Machines, Social Systems and Economic World*. Dostupno na: <http://kk.org/mt-files/books-mt/oc-mf.pdf> (pristupljeno: 13.11.2018)
13. medium.com (2019). It takes people of all stripes to build a digital nation. Dostupno na: <https://medium.com/e-residency-blog/it-takes-people-of-all-stripes-to-build-a-digital-nation-f03e59396ff0> (pristupljeno: 1.3.2019)
14. Milinković, M. (2015). Učešće u virtuelnim zajednicama - onlajn i oflajn život. *CM - časopis za upravljanje komuniciranjem*, 10(34), 73-96.
15. Mrđa, N. (2008). *Informatičko društvo i mrežna organizacija preduzeća*. Beograd: Čigoja.
16. Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. Dostupno na: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> (pristupljeno: 11.11.2018)
17. Rosecrance, R. (1999). *The Rise of the Virtual State*. New York: Basic Books. Dostupno na: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/fora75&div=63&id=&page=> (pristupljeno: 13.11.2018)
18. Russett B. i Starr H. (1985). *World Politics - The Menu for Choice*. New York, Oxford: W. H. Freeman and Company.
19. Simeunović, D. (2009). *Uvod u političku teoriju*, Beograd: Institut za političke studije.
20. Sørensen, G. (2004). *The Transformation of the State: Beyond the Myth of Retreat*. London: Palgrave Macmillan.
21. Sofronijević, A., & Vučenović, T. (2017). Zapadna kultura i digitalno - od polisa do virtuelne zajednice. *Kultura*, (155), 334-355.
22. Stepanov, R. (2008). *Uvod u politiku i politički sistem*. Novi Sad: Mediterran publishing.
23. Vinsent, E. (2009). *Teorije države*. Beograd: Službeni glasnik.
24. Vulić, T. & Mitrović, M. (2016). Virtuelne zajednice: označavanje značenja u onlajn prostoru. *Kultura polisa*, god. XIV, br. 31, str. 559-573
25. Wagner, R. (2003). *Information Wants to Be Free: Intellectual Property and the Mythologies of Control*. Dostupno na: <https://www.law.upenn.edu/fac/pwagner/wagner.control.pdf> (pristupljeno: 13.11.2018)

THE VIRTUAL STATE – THE FINAL FORM OF POSTMODERN STATE?

Summary: In a phenomenological sense, the concept of state is an extremely complex concept. There is no consensus about the definition of the state among scholars. These difficulties come to light in everyday life which is characterized by insecurity, instability and variability. Based on traditional point of view, a state can be defined as complex political structure build of population, territory and sovereignty. However, recent trends in development suggest that there is on-going transformation of a modern territorial state from the mid-twentieth century. Along with the evolutionary motion of the state, the development of technologies takes place. Based on that, the following question arises: to what extent will the development of technology determine the final form that the postmodern state will receive? The main aim of this paper is to point out how the development of technology has influenced each of the structural elements of the state and if it's justified to talk about the „virtual state” as the final form of a postmodern state.

Key words: the state, technology, territoriality, population, sovereignty, information, networks, the Internet